

DAMIAN RUSEK
UNIwersytet Łódzki

FILOZOFIA EDUKACJI. METODA MATTHEW LIPMANA PRZECIw POJĘCIU INDOKTRYNACJI

1. Wstęp

Współcześnie, gdy pojawia się realna propozycja wprowadzenia programu filozofii i etyki do szkół państwowych, problem indoktrynacji wydaje się odległy i nieaktualny zarówno dla rodziców, jak i dla pedagogów. Indoktrynacja kojarzy się przede wszystkim z przekazywaniem pewnych ideologicznych treści oraz manipulowaniem uczniami w taki sposób, by wpoić w nich pewne informacje, oceny i nastawienia, przy wykluczeniu innych. Jak to pojęcie może stosować się współcześnie? I czy podczas procesu edukacyjnego, nauczyciel jest narażony — często nieświadomie — na wpajanie pewnych treści w kształtujący się umysł ucznia?

Zacznę od zdefiniowania pojęć edukacji i indoktrynacji, by wykazać, że to problem wciąż aktualny i warty uwagi. Ostatecznie chciałbym odnieść się do metody Matthew Limpana, która może być odpowiednim środkiem zaradczym wobec zjawiska indoktrynacji, a zarazem może przyczynić się do rozwoju krytycznego myślenia u ucznia i kształtowania postawy refleksyjnej. „Dociekania filozoficzne” okazują się obiecującym środkiem do zwalczania indoktrynacji w szkole i umożliwiania uczniom wypowiedzania się, formułowania pytań i zajęcia własnego stanowiska w kwestiach nie tylko filozoficznych. Powyższy schemat pracy można zobrazować tezą, iż *metoda dociekań filozoficznych, jako sposób nauczania filozofii w szkole, jest właściwą próbą wyeliminowania zjawiska indoktrynacji.*

2. Edukacja a indoktrynacja — kwestia terminologiczna a podwaliny filozoficzne

Terminy indoktrynacji i edukacji często ulegały zmianie. Niegdyś pierwszym z nich oznaczało się jedynie nauczanie doktryn, co nie stanowi automatycznie o negatywnym wydźwięku tego terminu [Costello 1988, 287]. Problem pojawia się, gdy pojęcie „indoktrynacji” zestawimy w parze z pojęciem „edukacji”, która ma w sobie wartość pozytywną [Costello 1988, 287]. Przez edukację można rozumieć pewien ogół procesów, których głównym celem jest zmienianie ludzi, przede wszystkim zaś dzieci i młodzieży — stosownie do ideałów i celów społecznych, które w danym społeczeństwie obecnie panują. Pojęcie to zawiera w sobie zarówno terminy kształcenia, wychowania, jak i oświaty [Okoń 1984, 66]. Indoktrynacja w szkole może być wynikiem pewnej metody stosowanej przez nauczyciela, treści przekazywanej studentom, jak i samej chęci indoktrynowania [Costello 1988, 287]. Costello zauważa także, że w szkole możliwe jest indoktrynowanie przekonań (na poziomie podstawowym i średnim), które nie dopuszczają uzasadnionych alternatyw i reprezentują stan wiedzy takiej, jaka jest w czasie, gdy jesteśmy zaangażowani w indoktrynalne zaszczepianie. Czy współcześnie uczeń jest uwolniony od wpajania pewnych przekonań i poglądów?

W sytuacji, gdy dziecko jest narażone na kształtowanie postawy moralnej przez obcych ludzi, wydaje się to poważnym problemem. Indoktrynacja może przebiegać zarówno za pośrednictwem mediów, rówieśników, jak i przez państwową szkołę, w której dominują określone metody wychowawcze [Zalewski 2011]. Mimo iż metody wychowawcze powinny być „światopoglądowo neutralne”, to nieuchronnie stoi za nimi pewna określona wizja człowieka, którego stara się wychować w konkretny, z góry zaplanowany sposób [Zalewski 2011]. Skąd jednak to zjawisko pojawiło się na płaszczyźnie edukacyjnej?

Podwalin tego procesu można dopatrywać się już u Platona, gdzie model wychowania kojarzący się jednoznacznie z modelem spartańskim, nakierowany był na urabianie i tresurę ucznia, by stał się dobrym obywatelem utopijnego modelu państwa. Co więcej, wychowanie należy do obowiązków państwa-miasta. Wpływ *polis* na życie dziecka pojawia się jeszcze przed jego narodzinami, kiedy nawet

małżeństwa były z góry regulowane przez organizm państwowy [Platon 2010, 211]. Uczeń jest od początku podłączony do pewnego modelu edukacyjnego, w którym się rozwija w z góry zaplanowany sposób. Taki wymiar wychowania wynika z tego, że każdy w *Państwie* ma jakiś cel, który powinien zostać wypełniony; parafrazując — w koncepcji Platona obowiązuje zasada, że „każdy spełnia to, co do niego należy” [Krasnodębski 2008, 10–22]. Podobny model wychowania ma miejsce w *Mieście Słońca* Thomasa Campanella, gdzie astrologowie mają wpływ na kontrolę procesu narodzin, by wydać na świat nowych, jak najlepszych obywateli. Oczywiście, wychowanie oraz rozwój obywatela tego państwa byłyby kontrolowane przez instytucję państwową.

Poza świadomą chęcią manipulowania i wpajania pewnych treści uczniom niejednokrotnie ma miejsce indoktrynacja niezamierzona i mimowolna [Costello 1988, 288]. W jaki sposób poradzić sobie z wpajaniem pewnym przekonaniom uczniom i obudzić w nich chęć krytycznego myślenia? Jak zauważa Costello — lekarstwem na nieuzasadnioną indoktrynację okazuje się nauka filozofii w szkole [Costello 1988, 293].

3. „Filozofia dla dzieci” Matthew Lipmana jako sposób walki z indoktrynacją w szkole

Stworzony w 1969 roku program „Filozofia dla dzieci” M. Lipmana początkowo był kierowany przede wszystkim do uczniów w celu rozbudzenia w nich procesu myślowego. I tak jak wcześniej był dedykowany wyłącznie dla młodzieży, tak obecnie przygotowuje się także programy dokształcające nauczycieli. Głównym celem jest uświadomienie uczniom ich zdolności do prowadzenia dyskusji i wykorzystania jej w praktycznym życiu [Camhy, Iberer 1990, 183]. Dziecięca ciekawość otaczającego świata wydaje się w tym świetle zaspokajana — co tłumaczy ideę samego programu i wskazuje na możliwe rozwiązania problemów trapiących uczniów lub przynajmniej naprowadza na ich trop [Camhy, Iberer 1990, 184]. Innymi korzyściami płynącymi z tego programu nauczania jest sprzyjanie dalszemu rozwojowi umysłowemu i osobowościowemu [Camhy, Iberer 1990, 188]. Dodatkowo, program „Filozofii dla dzieci” w wyraźny sposób chce odciąć się od indoktrynacji i stawia sobie za cel wyzwolenie uczniów od

bezkrytycznych mentalnych zachowań, które miałyby charakter nawyków umysłowych [Lipman, Sharp, Oscanyan 1997, 101]. Dopiero po tym „odcięciu” dziecko może rozwijać zdolność do samodzielnego myślenia, zdobywać orientację w świecie oraz ukształtować własne przekonania [Lipman, Sharp, Oscanyan 1997, 101]. Dlaczego filozofia miałaby stanowić najlepsze narzędzie do uodparniania dzieci na indoktrynację? Podstawowym jej walorem jest proponowanie przez nią wielu różnych odpowiedzi na nurtujące pytania, bez zawężania się tylko do gotowych i wcześniej zaplanowanych. Oczywiście, żaden program edukacyjny nigdy nie będzie całkowicie wolny od uprzednio przyjętych założeń, niemniej w „Filozofii dla dzieci” program ten jest znacznie bardziej otwarty na pobudzanie dociekliwości dziecka na wielu płaszczyznach niż tradycyjnie prowadzone zajęcia [Lipman, Sharp, Oscanyan 1997, 101].

Przykładowymi elementami wskazującymi na otwartość programu i wyzbywanie się indoktrynacji w procesie nauczania są następujące¹:

- a) Szacunek dla dziecięcych opinii i poglądów — w obrębie którego nie zakładamy naszej przewagi w prowadzonej z uczniem dyskusji. Zdania i opinie ucznia są równie ważne jak nauczyciela prowadzącego filozoficzny dialog.
- b) Zaufanie — stanowi podstawę zdrowej relacji między nauczycielem a uczniem [Lipman, Sharp, Oscanyan 1997, 117]. Jego rola to podtrzymywanie naturalnej ciekawości poznawczej dziecka; uczniowie mają świadomość, że nauczyciel sprawiedliwie będzie rozważać ich krytyczne poglądy. Nie chodzi tutaj o zrównanie ze sobą statusu nauczyciela i ucznia. Nauczyciel okazuje się autorytetem w dziedzinie technik i procedur tego dociekania (odpowiada za właściwy przebieg dialogu), musi być otwarty na różnorodność i wielość poglądów uczniów. Nie może przerywać toku myślenia dzieci, zanim same nie odkryją, dokąd może on je zaprowadzić, ani nie może manipulować dyskusją, by dzieci przyjęły jego pogląd.

¹ Wymienione przeze mnie trzy elementy wydają się najtrafniej wskazywać, że „Filozofia dla dzieci” stara się wyzbyć elementów indoktrynacyjnych. Należy jednak zwrócić uwagę, że Lipmanowska metoda ma znacznie więcej postulatów wskazujących na wychowanie i kształtowanie myślenia krytycznego u uczniów.

- c) Aktywne słuchanie i odpowiadanie na pytania [Diduszko 2001, 68]. Należy dbać o to, by dziecko dokładnie wyrażało to, co myśli na dany temat [Lipman, Sharp, Oscanyan 1997, 114–115].

Głównym zadaniem „Filozofii dla dzieci” jest zrealizowanie celów każdej edukacji, którymi są: przekaz wiedzy, kształtowanie postaw i wyrabianie pewnych umiejętności [Pobojewska 2012, 5]. Sam Lipman jest zdania, że unikanie indoktrynacji powinno przebiegać na płaszczyźnie wyzwolenia uczniów od bezkrytycznych mentalnych zachowań, które miałyby charakter nawyków zaradczych.

Warto także zauważyć, że edukacja polega nie tylko na przetwarzaniu informacji, lecz przede wszystkim na uczeniu myślenia [Elwich, Łagodzka, Piłat 1996, 1]. Oczywiście — co zaznaczyłem już wcześniej — należy mieć na uwadze, że żaden program edukacyjny nie jest wolny od uprzednio przyjętych założeń. Wymienione postulaty wymagają jednak od nauczycieli otwartości w stosunku do proponowanych przez uczniów odpowiedzi, nie narzucają także sztywnego modelu edukacyjnego i pozwalają na rozbudzanie nich wyobraźni.

4. Aktywne słuchanie jako metoda oderwania edukacji od indoktrynacji

Jednym z postulatów, wyraźnie podkreślanym w Lipmanowskiej metodzie prowadzenia zajęć, jest nastawienie na **aktywne i otwarte słuchanie uczniów** oraz próba zrozumienia ucznia.

Wprowadzenie kwestii filozoficznych do szkół powinno odbywać się jak najwcześniej, sugeruje się nawet, aby odbywało się przed nauką danych faktycznych [Nowicka-Kozioł 1993, 347]. Przekonaniem, które przyświeca programowi Lipmana, jest założenie, że dzieci są z natury usposobione do filozoficznych dociekań [Piłat 1993, 135]; przede wszystkim chodzi tu o uzdolnienie dziecka do tych samych operacji myślowych, które tworzą filozoficzną refleksję, nie zaś wyłącznie rozumienia na płaszczyźnie abstrakcyjnej [Piłat 1993, 135]. Dotyczy to kształcenia zarówno pewnej umiejętności dostarczania argumentów potwierdzających własne przekonania, możliwości wyrażenia własnej opinii na dowolny temat, jak i krytycznego rozpatrywania problemów nie tylko z obszaru filozoficznego, lecz także

i w zakresie życia codziennego. Metoda ta zapewnia różne formy wiedzy i rozumienia ze spójnością i regularnością. Dzięki tym aspektom dziecko zdaje sobie sprawę, iż ten sposób prowadzenia zajęć pozwoli mu się łatwiej komunikować z innymi dziećmi w wielu innych krajach i na innych kontynentach [Naji 2005]. Ważnym elementem Lipmanowskich dociekań jest nacisk na dialog z uczniem. Bez znajomości i przemyślenia takich kategorii jak wolność, odpowiedzialność, sprawiedliwość czy równość dzieci nie będą rozumieć tych pojęć, ani też nie będą mieć do nich własnego stosunku [Saji 2005]. Z powyższych założeń wynika, że dziecko, które odbyłoby kurs „Filozofii dla dzieci”, byłoby znacznie bardziej przygotowane do wyrażania własnych opinii i zaczęłoby zwracać uwagę na zachowanie nauczycieli, którzy indoktrynowaliby swych uczniów. Wydawałoby się, że z takim „Lipmanowskim zabezpieczeniem” dziecko jest uchronione przed bezpośrednim i mimowolnym narzucaniem poglądów przez dorosłego.

5. Krytyczna analiza metody Lipmana

Mimo iż w programie M. Lipmana wyraźnie widać cele konstruktywne, jakimi bez wątpienia jest m. in. wspomniany rozwój myślenia krytycznego oraz swoboda przy formułowaniu pytań i wyrażaniu myśli, pojawiają się jednak cele destruktywne, które na płaszczyźnie standardowego modelu edukacyjnego wydają się niewłaściwe z tradycyjnej perspektywy wychowawczej [Zubelewicz 2001]. Destructywne cele, które będą interesujące w obrębie omawianego w pracy tematu, to²:

— kwestionowanie wagi tradycji, wspólnot duchowych i kultury duchowej oraz cnoty bycia skromnym [Zubelewicz 2001, 68];

— kwestionowanie autorytetu rodziców, nauczycieli i duchowieństwa oraz uczucia wdzięczności wobec nich [Zubelewicz 2001, 68].

² Pozostałe dwa argumenty krytyczne to: a) osłabienie motywacji do uczenia się; b) pogłębianie agresji; w obrębie omawianego tematu najważniejszymi postulatami wydają się te, które dotyczą kwestionowania autorytetu.

Jak wskazuje Zubelewicz, pierwszy punkt wydaje się najważniejszy, inne bowiem mają bezpośredni z nim związek [Zubelewicz 2001, 69]. Już w młodym wieku dziecko dzięki temu programowi zyskuje zdolność do krytykowania tradycji i kultury. Oznacza to, że przestaje być jedynie biernym odbiorcą. Można zwrócić uwagę na negatywny wydźwięk tego punktu — taka praktyka może doprowadzić do zarozumiałości i niwelowania hierarchii wartości [Zubelewicz 2001, 69]. Okazuje się to jednak skutecznym narzędziem do usuwania indoktrynacji w szkole. Dziecko może być bardziej odporne na narzucane poglądy i będzie potrafiło podeprzeć się własnym zdaniem. Krótko mówiąc — punkt widzenia ucznia staje się priorytetem w Lipmanowskim programie. Problem, który się wyłania, jest jednak następujący — z jednej strony, metoda Lipmana podważa standardowy model wychowawczy i osłabia znaczącą rolę tradycji³ w edukacji. Z drugiej jednak strony, za pomocą tych środków unicestwia się model indoktrynacyjny, związany z narzucaniem przekonań i poglądów.

Kolejny z argumentów dotyczy kwestionowania szeroko rozumianego autorytetu (rodzicielskiego, nauczycieli oraz duchowieństwa). Matthew Lipman proponuje, by odrzucić model opierający się na autorytecie, zastępując go ideą partnerstwa na zajęciach; tym samym porzucamy ślepią akceptację stanowiska przyjętego przez wychowawców na rzecz podejrzewania, dociekania i poszukiwania źródeł błędu, lub możliwości własnych rozważań [Zubelewicz 2001, 77]. Oczywiście, wymaga to od wychowawców większej pracy — muszą oni bowiem uzasadnić swoje stanowisko odpowiednimi argumentami, by przekonać uczniów. Z tego też powodu istnieją kursy przeszkalające pedagogów i dydaktyków do pracy metodą Lipmana. Z punktu widzenia omawianego tu problemu okazuje się to ważnym krokiem do usunięcia manipulacji w szkołach. Dziecko zaczynałoby rozumnie odbierać informacje nadane przez nauczyciela i dokonywałoby ich analizy. Prowadzi to do negocjacji i uzasadnienia swojego poglądu. W obrębie wspólnych dociekań — można odnieść wrażenie, że wychowawca traci swój naturalny autorytet; każde

³ Przez tradycję Zubelewicz wydaje się rozumieć: „(...) pewne zobowiązania ludzi wobec siebie, przeszłych i przyszłych pokoleń; taką rolę miałyby spełniać pewne rytuały świętości i gry” [Zubelewicz 2001, 73].

stanowisko jest bowiem podważalne i należy wymagać, by było ono właściwie uargumentowane [Zubelewicz 2001, 80].

Celem metody Lipmana nie jest indoktrynacja, lecz lepsze zrozumienie przez ludzi, jakie są ich własne opcje moralne i w jaki sposób mogą oni dokonywać krytycznej oceny takowych dyskusji [Lipman, Sharp 1999, 3]. Jak widać, program „Filozofii dla dzieci” wydaje się interesującym środkiem zaradczym na zaznaczony problem. Pojawiają się jednak pewne wątpliwości, dotyczące tego, czy współcześnie dziecko jest faktycznie zabezpieczone przed manipulacją ze strony wychowawców. Jak wiadomo, każdy człowiek ma pewien pogląd na świat i nieświadomie może narzucać swoim wychowankom pewien obraz świata. Warto w ramach tego postulatu zwiększyć świadomość nauczycieli, jak mało odporni są młodzi ludzie na wmawiane im przekonania i jak zarazem łatwo jest wpoić czyjeś poglądy [Zubelewicz 2001, 91]. Nauczyciele prowadzący tego typu zajęcia będą bardziej odpowiedzialni za swoich uczniów i wypowiediane przez nich poglądy.

6. Zakończenie

Program M. Lipmana może okazać się odpowiednim środkiem zaradczym na zjawisko indoktrynacji w szkole. Niestety, brak jeszcze konkretnych badań, które udowodniłyby całkowicie słuszność założeń. Filozofia sama w sobie wydaje się najlepszym narzędziem do rozwoju pewnych cech u ucznia, zawiera bowiem cały proces dociekania, który rozpoczyna się od zastanawiania, przechodzący do zadawania pytań, wydawania sądów, argumentowania i poprawiania samego siebie [Piłat 1998, 34]. Dodatkowo — jest ona łatwiej przez dzieci przyswajana ze względu na to, że jedynym narzędziem potrzebnym do formułowania problemów w jej obrębie jest zwykły język [Piłat 1998, 34]. Odpowiednio przeszkoleni nauczyciele mogą pozwolić na otwarcie się uczniów, wypowiedanie przez nich własnego zdania i uwrażliwić je na różnorakie problemy. Postulat odrywania się od manipulacji w szkole można rozumieć dwojako. Po pierwsze, jako respektowanie w ogólnych zarysach poglądów i ocen dzieci oraz ich krytycznego stosunku do wartości tradycyjnych [Zubelewicz 2001, 92]. Po drugie, rozwój u dzieci zdolności rozumienia natury poszczególnych czynów i zachowań.

Reasumując — nie można uniknąć procesu wtłaczania wiedzy w uczniów i pewnych nawyków umysłowych, bowiem uczeń musi mieć jakieś podstawy (w postaci treści, które muszą pojąć), by móc prowadzić ewentualną dyskusję o tle filozoficznym. Wielu nauczycieli stara się zrealizować jedynie program podstawy programowej, tym samym nie wspomaga uczniów w rozwoju ich kreatywności. Środkiem zaradczym okazuje się wprowadzenie takich zajęć filozoficznych do szkół, które pozwalałyby na rozwój pewnych cech ucznia, które wydają się oczywiste, a które jednak w wyniku wypełniania przez nauczycieli z góry narzuconej podstawy programowej są po prostu ignorowane. Dociekania filozoficzne pokazują, że można stawiać pytania i poszukiwać ewentualnych alternatyw bez przyjmowania gotowych odpowiedzi.

BIBLIOGRAFIA

- Camhy, Daniela G., Iberer, Günter, 1990, *Nauczanie „Filozofii dla dzieci”*. *Badania nad umysłowym i osobowościowym rozwojem uczniów*, „Prakseologia”, nr ½, s. 183–212.
- Costello, Patrick, 1988, *Indoktrynacja a filozofia dla dzieci*, „Edukacja Filozoficzna”, vol. 5, s. 287–297.
- Diduszko, Hanna, 2001, *Filozoficzne dociekania z dziećmi i młodzieżą w szkole podstawowej*, [w]: „Pasja czy misja? O uczeniu filozofii”, red. D. Probuska, A. Olech, M. Woźniczka, Częstochowa: Wydawnictwo WSP, s. 67–76.
- Elwich, Beata, Łagodźka, Anna, Piłat, Robert, 1996, *„Filozofia dla dzieci”*. *Informacja o programie*, Warszawa: Fundacja Edukacja dla Demokracji [brozura].
- Krasnodębski, Michał, 2008, *Formowanie doskonałego człowieka w filozofii wychowania Sokratesa i Platona*, [w]: „Opieka — Terapia — Wychowanie”, 1–2.
- Lipman, Matthew, Sharp, Ann Margaret, 1994, *Dociekania etyczne*, Warszawa: Fundacja Edukacja dla Demokracji.
- Lipman, Matthew, Sharp, Ann Margaret, Oscanyan, Frederick S., 1997, *Filozofia w szkole*, Warszawa: Wydawnictwa CODN.
- Nowicka-Kozioł, Maria, 1993, *Refleksyjność w szkole dla demokracji*, „Nowa Szkoła”, s. 347–350.
- Naji, Saeed, 2005, *Interview with Matthew Lipman*, [w]: „Children and Youth Philosophers”, <http://www.buf.no/en/read/txt/?page=sn-lip2> (04.11.2014).
- Okoń, Wincenty, 1984, *Słownik Pedagogiczny*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Piłat, Robert, 1993, *„Filozofowanie z dziećmi” M. Lipmana jako program etyki dla szkół podstawowych*, „Etyka” nr 26, s. 135–145.
- Piłat, Robert, 1997, *Thinking, School and Society*, Warszawa: Biuletyn Olimpiady Filozoficznej, nr 13, s. 34–37.
- Platon, 2010, *Państwo*, Warszawa: PWN.
- Pobojewska, Aldona, 2012, *Początek filozofii: postawy, motywacje, umiejętności*, [w:] „Filozofia. Edukacja interaktywna. Metody — środki — scenariusze”, red. A. Pobojewska, Warszawa: Wydawnictwo Stentor.

- Zalewski, Dariusz, 2011, *Akcja: Stop szkolnej indoktrynacji*, [w]: „Edukacja Klasyczna w XXI wieku”, <http://www.edukacja-klasyczna.pl/akcja-stop-szkolnej-indoktrynacji> (04.11.2014)
- Zubelewicz, Jan, 2001, *Lipmana filozofia dla dzieci — analiza krytyczna*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, nr 2, s. 67–100.

ABSTRACT

MATTHEW LIPMAN'S METHOD AGAINST THE INDOCTRINATION

Nowadays, the problem of indoctrination at schools seems to be quite distant and invalid in the sphere of the pedagogical research. It appears that manipulating students and inculcating certain attitudes and beliefs to them may often be conducted unconsciously, which suppresses students' remarkable capacities such as critical thinking, frank expression of their own opinions and much broader view on the varied subjects at the same time. The method of M. Lipman appears to be an effective solution for eliminating indoctrination at schools and adopting above mentioned attitudes by the students. After defining and analyzing certain notions concerning indoctrination and education, I present strong and weak points of the method of M. Lipman in excluding the idea of indoctrination at schools. The following writing presents the meaning and the significance of "The Philosophy for Children" in the struggle against the indoctrination.

KEYWORDS: indoctrination, Matthew Lipman, education, IAPC, philosophy of education